

**ІСТОРИЯ МІСТ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД
КРІЗЬ СИМВОЛИ
ТА ГЕРБОВУ СПАДЩИНУ.
РОЗДУМИ ГЕРАЛЬДИСТА.**

**Рецензія на кн.: Андрій Гречило,
Юрій Савчук, Іван Сварник
Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.).
– К.; Брама, 2001. – 400 с., іл.**

Сьогодні створені книги, які марно очікували дослідники впродовж понад вісімдесят років. Інформація, яку вони могли презентувати, вважалась тривалий час безнадійною архаїкою. Кожна поява досліджень з вітчизняних геральдики та символіки останнім часом привертають пильну увагу науковців, бо йдеться про феномен нашої вітчизняної спадщини – герби міст. Саме над цим і розмірковує автор на прикладі останніх видань.

Ніяким іншим словом, ніж захоплення, не можна визначити почуття, яке відчуваєш, коли тримаєш в руках надзвичайно цікаву і рідкісну книгу «Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.)», авторами якої є відомі у широких колах науковців вчені-геральдисти Андрій Гречило, Юрій Савчук та Іван Сварник (К.: Брама, 2001. – 400 с., іл.) У цьому фундаментальному виданні, яке чомусь необачно означене «науково-популярним», представлено, в першу чергу для фахівців з спецдисциплін, а вже потім великому загалу вчених та любителів історії, великої інформативної ваги матеріал, що примушує всіх читачів, без поділу на наукові ранги та ступені, гортати обережно її сторінки, вдивляючись у творіння наших предків з їх ви-

разними символами – гербами. Книга містить не тільки 450 рисунків гербів, більша частина яких виявлена в архівах особисто авторським колективом, а й, що особливо важливо, реконструкції міських гербів за печатками, які здійснено авторами. 72 герба населених пунктів реконструював голова Українського геральдичного товариства Андрій Богданович Гречило, послуговуючись відомостями сфрагістики, а також залучаючи великий архівний матеріал. Саме він дозволив авторам подавати рисунки всіх гербів, визначити за джерелами їх кольори з найбільшою достовірністю.

Відразу зауважимо, що інформація щодо головних знаків населених пунктів подається за найоптимальніше вибудованим планом. Після назви міста, селища чи села, яку продубльовано латиною, вказано його статус та розміщення за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Якщо місто чи село у минулому мало іншу назву, то її наведено у дужках, нижче згаданої інформації. Далі на сторінках, які влучно поділено на три колонки (відтак текст добре читається) подано зображення герба в кольорі. Під ним йде у спеціально зафарбованому чотирикутнику блазонування – опис герба з встановленою у більшості випадків авторами хронологією побутування знаку. В одному разі хронологічні рамки сягають кількох століть, а в іншому подано тільки дату прийняття герба.

А далі йде безцінної ваги інформація про те, що являє собою впродовж століть населений пункт, починаючи від першої літописної згадки чи визначених завдяки джерелам відомостей про нього. У багатьох випадках впродовж свого існування, згідно з державною приналежністю українських земель та устроєм, який там побутував, герб міста змінював свої геральдичні знаки, поповнюючи символи іншим змістом. Це робилося неодноразово. То все зафіксовано в історії нашої держави, у ті часи, коли частини українських теренів підпадали під владу більш сильних на ті періоди і заздрісних сусідів. Отже, саме історичні довідки дозволяють прослідкувати наочно, з підтвердженням фактів, що в більшості мають посилення на архівні матеріали або давні

геральдичні публікації, всі складності, які випали на долю вітчизняної міської геральдики в її поступі.

Для того, щоб підтвердити зміни в родоводі гербів міст, містечок, сіл, автори навели поряд з першими, старожитніми, з глибинними місцевими символами гербами ще й їх варіанти, що заступили потім попередні знаки. Відтак читач, знайомлячись з історією міста, його приналежність до території, яка змінювала державний статус, відразу дізнається про те, які зміни перетерпів його герб і який вплив справила на нього інша за походженням геральдика. У свій час то були польсько-литовські геральдичні традиції, потім російські та австро-угорські.

Нічого дивного немає в тому, що вітчизняна геральдика в своїй основі створена із застосуванням символів та емблем, властивим певній місцевості. Вони були близькі й знайомі не одному поколінню наших предків, викарбувані на печатках, якими послигувалася місцева влада.

Не випадковим є і той факт, що печатки немовби «переживали» герби, елементи та зображення яких вони несли, а відтак, при наступних редагуваннях місцевої символіки, ставали за зразок – основу т.з. негеральдичних фігур гербів-новотворів.

Після достатньо великих «пригербових» статей у книзі подано післятекстові примітки. Саме вони і дозволяють говорити про вагоме наукове підґрунтя, властиве наданій авторами інформації щодо міст й трансформації їх гербових традицій.

Герби населених пунктів у книзі виступають невід'ємним атрибутом середньовічного суспільства. Сама поява герба засвідчувала про привілеї, які отримали місцеві самоврядні громади. Їх уряди, бодай як не були б вони означені на той час, отримавши печатки і герби, виступали окремою складовою суспільства в означеній ним ієрархії.

Складна доля вітчизняної територіальної геральдики була зумовлена еволюцією суспільних відносин, приналежністю населеного пункту безпосередньо короні, великим землевласникам чи монастирям. Зміна устрою обов'язково торкалася місцевих символів. За Гетьманщини міське самоврядування надалі розви-

вається. Юридично поділені на дві групи – магістратські та рагушні, міста в більшості мали свої зовнішні атрибути герб, прапор і обов'язково – печатку. Безперечно, що у політичній системі Гетьманщини, хоча громади міст зберегли за собою «давні права і вольності», в них достатньою мірою відчувається вплив козащини з її неповторним колоритом та прихильністю до відтворення в гербах улюблених символів. Нерідко між міськими та козацькими гілками влади виникали конфлікти, породжені двовладдям¹. Отже, за такої ситуації у містах, що жили за Магдебурзьким правом, могли існувати одночасно два набори зовнішньої атрибутики. Саме тоді величезний вплив на геральдику справила неповторна, самотня козацька доба, що привнесла свої, виключно їй властиві символи. Полкові й сотенні міста та містечка здобули відтак знаки, які складають і на сьогодні неперевершені зразки з унікальною компановкою знаків на геральдичному полі. Воїни і фортеці, козацька зброя, атрибути гетьманської та старшинської влади, культова символіка, живий навколишній світ з його тваринним і рослинним різнобарв'ям видається нам і сьогодні високим ступенем геральдичної виразності, зразками, гідними бути сприйнятими й сьогоднішнім.

Почуття прекрасного, що було властиве нашим предкам, ми сприймаємо зараз як високохудожні зразки особливого виду мистецтва малих графічних форм. Поряд з промовистими (гласними) гербами, які у свій спосіб передають через зображення живих істот назву міст-селищ, або вказують на спрямованість господарства їх мешканців, найбільш представницькі види занять чи промислів їх громадян, постали герби із зображеннями воїнів-охоронців рідних земель, шабель та натятих стрілами луків, мечів, сокир, якорів, булав й перначів.

Уважно передивляючись перелік міст – гербоносців, які мали в Україні впродовж XIV – XVIII ст. свої знаки, ми чомусь не знаходимо в книзі відомостей щодо символіки тих українських земель, які ввійшли до складу інших держав. Нас дивує цей факт через те, що тут автори дозволили собі порушити принцип історизму. Пояснити їх побоювання, щодо розгляду в істо-

ричний ретроспективі територіальних питань, можна зрозуміти. Стаття 2-га Конституції України гласить: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою»². Тим самим законодавчий акт дає зрозуміти, що наша республіка не має наміру переглядати кордони. Це неодноразово підкреслювали й керівники держави у своїх виступах, що стосувалися післявоєнної Європи. У січні 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала Закон України про існуючі кордони, визначивши їх сучасний стан де-факто. Відносно того, що міста порубіжжя, ці ласі шматочки української землі, не один раз ставали впродовж перебігу історичного часу в рахунку спірних питань щодо приналежності окремих теренів – відомо всім. Але обходити гострі питання кордонів, що існували в минулому, означає спотворення історичної правди.

Наведемо тільки один приклад. До складу Української держави за часу гетьманщини входила територія Стародубського полку. Серед 11-и його сотенних міст значаться Почеп, Погар, Нове Місто, Новозибків, Сураж, Мглин³, а у Стародубі нараховувалося аж дві сотні. Про прапори, на яких, як відомо, розміщували гербові зображення – символи, досить докладно пише у своїй статті й один з авторів книги Ю.К.Савчук⁴. Про Стародубський полк, як самостійну адміністративно-територіальну одиницю з 1663 до 1782 р. вказує у своєму дослідженні проф. Я.Дашкевич⁵. Тож постає питання: чому в наведених працях без огляду на сьогоденну конфігурацію кордонів досліджується вся територія Гетьманщини, а коли справа стосується гербів, то автори просто «забувають» їх називати та аналізувати історію їх функціонування.

Зовсім інакше вчинили наші сусіди – білоруси. У книзі Анатолія Цітова⁶, присвячену геральдиці Білорусі, автор без особливих пояснень включає ці герби до переліку в своєму гербовнику як територіально приналежні Білорусі у XVI – на початку XX ст. При цьому А.Цітов без всякого ляку ставить скрізь в статтях про герби в кінці фразу: «Зараз знаходиться в Росії»⁷.

Якщо заглибитися в історичне минуле цього краю, то до того часу, як він певний період входив до Гомельської губер-

нії РРФСР⁸, починаючи від 1919 р. за згодою урядів України та Білорусії, його міста раніше входили до складу гетьманської держави, а потім української Чернігівської губернії, пізніше Новгород-Сіверського намісництва.

Отже, на нашу думку, автори просто «забули» про нашу гербову історичну спадщину, боячись того, що їм припишуть зазіхання на територію, яка належить зараз іншій державі. А це може викликати небажані наслідки.

Можливо ліпше за все авторам було б написати про свою позицію у просторому історичному вступі (С. 31–43), де й обумовити наявність там та інших теренах порубіжжя українських за походженням гербів. Щоправда при цьому їм потрібно було б згадувати Таганрог з його гербом (входив один час до Катеринославської губернії), міста Пряшівщини та Бойківщини, терени «од Сяну до Дону». Виходить так, що ми не маємо право писати свою справжню історію так, щоб, борони Боже, чогось поганого про нас не подумали суверенні сусіди. На тринадцятому році незалежності українські вчені, як і колись, обходять гострі питання конфігурації українських теренів, хоча не бояться, навіть у вузівських підручниках, писати про спірні території Європи (Судети, Ельзас та Лотарингію, чи Азійські територіальні конфлікти), коли йдеться про історію окремих держав та війни між ними.

Щоправда тут треба віддати належне одному з авторів книги – Андрію Гречило, який у своїй особистій, надзвичайно інформативній книзі, що є одною з унікальних і фундаментальних праць, присвячених міській геральдиці України, все ж згадує герби Погару, Стародуба, Мглина і Сурожа, відносячи їх по праву до українських⁹.

Звичайно, що в такій великій праці, що містить силу – силену назв, фактів, архівних довідок і, що головне, рисунки понад 450 гербів, оприлюднених в більшості вперше і реконструйованих авторами за сфрагістичним матеріалом надзвичайно цікаву і корисну інформацію, не обійшлося без ряду, бодай незначних, та все ж помилок. Не хочемо зараз доскіпливо перерахову-

вати виявлені прорахунки в книзі А.Гречило, Ю.Савчука та І.Сварника, бо вони власне нічого не важать у порівнянні з тією користю, яку дає дане видання.

Вкажемо тільки на такий прикрий, як вважаємо, недогляд. На с. 17, зупиняючись на основних положеннях (ми б сказали точніше – приписах) геральдики, вони чомусь допустили помилку – у геральдиці прийнято накладати колір на метал, а метал на колір. У них – метал не накладається на колір і т.д.

Та, попри все, геральдисти не тільки в Україні, а й за її межами мають тепер змогу познайомитися з нашою міською геральдикою. Власне дане видання заслуговує того, щоб стати основою для створення бази даних з вітчизняної геральдики починаючи із XIII ст. Шкодуємо тільки, що книгу видано малим тиражем і вона досить забагато коштує для того, щоб її могли купити всі, хто цікавиться нашою геральдичною спадщиною. Сподіваємося, що автори ще матимуть змогу дещо уточнити і виправити, а також додати новий матеріал, коли зайде мова про перевидання книжки, яку варто зарахувати до числа особливо важливих та значущих державних видань.

Хочемо ще раз наголосити на тому, що дана фундаментальна праця є першою серед подібного роду видань. Наші вітчизняні символіка, емблематика та геральдика повинна вивчатися у вузівських спецкурсах нарівно з іншими історичними дисциплінами, а їх пропаганда серед населення слугуватиме справі виховання у нього почуття патріотизму, гордоців за такі чудові мистецькі зразки знаків, що створені нашими предками і залишені у спадок, як скарби особливого значення.

1. Горобець В. Політичний устрій українських земель другої пол. XVII – XVIII століть. – К., 2000. – С. 49.

2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 2001. – С. 7.

3. Див.: Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні Лівобережжя. // Пам'ятки України. – 1990. – № 3. – С. 18–25; Адміністративно-територіальний устрій Лівобережжя України 50-х ро-

ків XVIII ст.: Каталог населених пунктів. / Упорядник Т.Н.Цимбал. – К., 1990.

4. Савчук Ю. Фрагмент студій над прапорами Стародубського полку XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. У 2-х част. – К., 2002. Число 8–9. – Част. 1. – С. 366–378.

5. Дашкевич Я. Вказ. праця. – С. 20.

6. Цітоу А. Геральдика Беларусіх местоу. (XVI – початок XX ст.) – Мінск, 1998. – С. 194, (Мглин); С. 242 (Сураж-Сіверський); С. 211 (Погар); С. 234 (Стародуб) тощо.

7. Там само. – С. 238.

8. Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 26: «Постанова наради в складі Голови Всеукр. ЦИК, представників ЦК РКП та делегатів від нарад представників 4-х північних повітів Чернігівської губ. на предмет утворення Гомельської губернії з приєднанням до неї північних повітів Чернігівської губернії при узгодженні Українського і Білоруського уряду й Р.Р.Ф.С.Р.; Дмитрієнко М.Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрою України в 1919–1920 рр. // УІЖ. – 2004. – № 1. – С. 48.

10. Гречило Андрій. Українська міська геральдика. – К.; Львів: УГТ, 1998. – С. 53,73.

11. Див.: Вести. Версии. События (ВВС). – 2004. – № 06 (086). – С. 2.

10 Див.: www.goniok.com.

Yaroslava Ishchenko

**A HISTORY OF CITIES OF UKRAINE:
A SIGHT THROUGH SYMBOLS AND HERALDIC HERITAGE
REFLECTIONS OF SCIENTIST-HERALDIST**

Today books, which researchers waited for vainly during last eighty and a bit years, are issued. The information, which they could present, was considered for long time hopeless archaic. Each new research on domestic heraldry and symbolics draws steadfast attention of scientists as the question is about a phenomenon of our domestic heritage – the arms of cities. The author reflects upon that on example of last editions.